

INSTITUT ZA POVIJESNE ZNANOSTI
SVEUČILIŠTA U ZAGREBU
Odjel za arheologiju

PRILOZI

8.

PRILOZI		
VOL. 8	S 1 — 160 P	1991.

Zagreb 1991.

PRILOZI		
VOL. 8	S 1 — 160 P	1991.

Zagreb 1991.

IZDAVAČ — PUBLISHER

Odjel za arheologiju
Institut za povijesne znanosti Sveučilišta u Zagrebu
41000 Zagreb, Krčka 1.

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK — EDITOR IN CHIEF

Željko Tomičić

REDAKCIONI ODBOR — EDITORIAL COMMITTEE

Dunja Glogović (Zagreb), Silvija Jančevski (Virovitica),
Remza Košćević (Zagreb), Zorko Marković (Koprivnica), Branka Migotti (Zagreb),
Kornelija Minichreiter (Zagreb), Željko Tomičić (Zagreb).

IZDAVAČKI SAVJET — EDITORIAL ADVISORY BOARD

Projektno vijeće odjela za arheologiju: Marija Buzov (Zagreb), Dunja Glogović (Zagreb),
Remza Košćević (Zagreb), Rajka Makjanić (Zagreb), Kornelija Minichreiter (Zagreb),
Duje Rendić — Miočević (Zagreb), Mate Suić (Zagreb), Željko Tomičić (Zagreb),
Ksenija Vinski-Gasparini (Zagreb), Zdenko Vinski (Zagreb).

TEHNIČKI UREDNIK — TECHNICAL EDITOR

Tomislav Katalinić

PRIJEVOD — TRANSLATION

Rajka Makjanić

TISAK — PRINTED BY

TIZ »Zrinski« Čakovec

NAKLADA — CIRCULATION

600 primjeraka
GODIŠNJAK — ANNUAL

Svezak je tiskan uz novčanu potporu Ministarstva znanosti, tehnologije i informatike Republike Hrvatske.

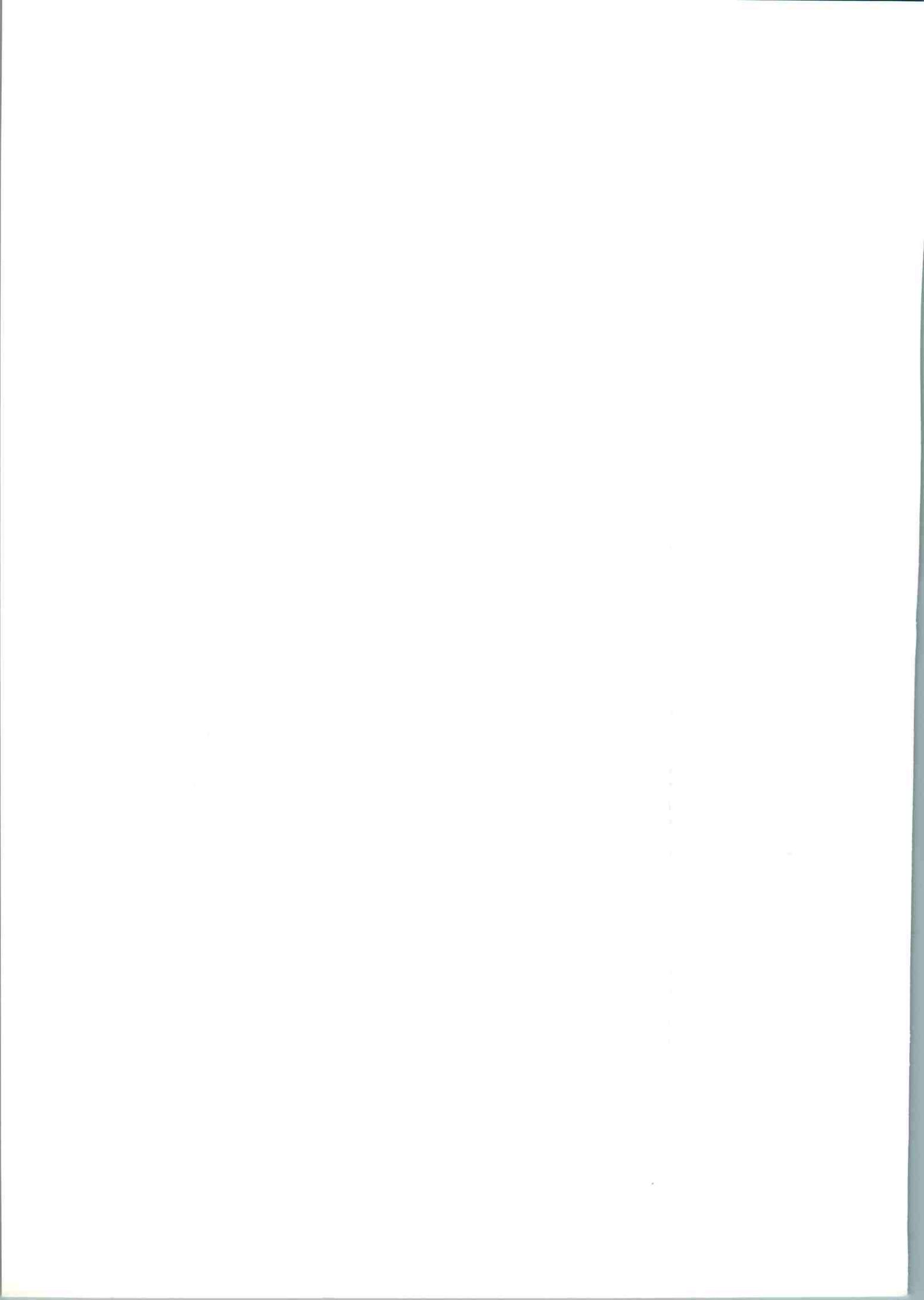
SADRŽAJ — CONTENTS

IZVORNI ZNANSTVENI RADOVI — ORIGINAL SCIENTIFIC PAPERS

<i>Ivančica Pavišić</i> , Prapovijesno nalazište Mali Zagreb u Špišić Bukovici — prilog poznavanju Virovitičke grupe	5 – 16
Table (Plates): 1-5	
<i>Dunja Glogović</i> , Prahistorijski nakit iz zbirke Stomorica u Novalji	17 – 24
Table (Plates): 1-4	
<i>Remza Košćević</i> , Pečatne kapsule iz Siska	15 – 36
Table (Plates): 1-3	
<i>Goranka Lipovac</i> , Razmatranje o problemima antičkog bedema grada Krka — povodom novih nalaza	37 – 46
Table (Plates): 1-5	
<i>Marija Buzov</i> , Mozaička dekoracija u kasnoantičkoj arhitekturi na istočnoj obali Jadrana	47 – 94
Table (Plates): 1-35	
<i>Željko Tomičić</i> , Novi prilozi vrednovanju ostavštine srednjovjekovnog groblja Bijelo Brdo II	95 – 148
Table (Plates): 1-28	
PRIKAZI	
<i>Bruno Milić</i> , RAZVOJ GRADA KROZ STOLJEĆA: PRAPOVIJEST — ANTIKA, Zagreb, 1990. (<i>Marija Buzov</i>)	149 – 151
<i>Huw M. A. Evans</i> , THE EARLY MEDIAVAL ARCHAEOLOGY OF CROATIA A.D. 600 – 900, BAR International Series 539, Oxford 1989, (<i>Tajana Sekelj</i>)	151 – 155
Izložba »Najstarije Topusko«, (<i>Goranka Lipovac</i>)	153 – 154
KRATICE	155 – 157

PRILOZI		
VOL. 8	S 1 – 160 P	1991.

Zagreb 1991.

Marija BUZOV

**BRUNO MILIĆ, RAZVOJ GRADA KROZ
STOLJEĆA: PRAPOVIJEST — ANTIKA,
Zagreb 1990, — VIII, str. 286, sa ilustracijama;
Glosarij: str. 265 — 273, Bibliografske bilješke uz
tekst, te Kazala.**

Krajem prošle godine izašla je iz tiska knjiga »Razvoj grada kroz stoljeća: prapovijest — antika« autora B. Milića, profesora Arhitektonskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. Iako prvotno zamišljena kao sveučilišni udžbenik, ova nadasve vrlo vrijedna i zanimljiva knjiga, tijekom dugogodišnjeg autorova pedagoškog i stručnog rada, »prerasla je i sadržajem i opsegom polazne didaktičke okvire«.

To djelo u četiri velika poglavlja (Prapovijesne i protopovijesne kulture; Antika — Prednja Azija, Egipat, Bliski Istok; Antika — Grčka; Antika — Rim) obrađuje vrlo širok i bogat urbanološki materijal, koji je tematski, kronološki i kulturno-geografski sistematiziran po uobičajenim historioografskim kriterijima. U knjizi su iznesene najvažnije teorijsko-znanstvene spoznaje, uz tehničke i iskustvene, o gradograditeljstvu prapovijesti i antike. Autor se također dotaknuo, uz kritičku rezervu, i novije »teorije grada«, odnosno preciznije, filozofije o povijesnom razvoju grada. No, težište cjelokupne materije je na analizi i prikazu morfologije prapovijesnog i antičkog grada, njegovoj fizičkoj strukturaciji, prostornoj organizaciji, te oblikovanju.

Tekstovni dio sadrži osnovne podatke o povijesno-političkim, socijalno-ekonomskim i kulturnim obilježjima, koji su značajni za razumijevanje i tumačenje pojave i razvoja grada u pojedinim geografskim i kulturnim regijama. Nakon sažetog i jasnog teksta, na kraju svakog poglavlja, autor upućuje na literaturu koja je reducirana po kriteriju dostupnosti.

Dokumentacijsko-grafički dio, sadržajem i opsegom, daje nam širok uvid u strukturne komponente i morfologiju prapovijesnih i antičkih aglomeracija. Crteži, kao i ostala grafika, popraćeni su s kratkim tekstovima s naznakom najbitnije faktografije.

U poglavlju »Prapovijesne i protopovijesne kulture« autor nam daje uz opći razvoj, pregled kultura, te formiranje ruralnih i protourbanih aglomeracija na području Prednje Azije, Evrope, te Jugoslavije. Od izuzetne je vrijednosti dokumentacijsko-grafički dio, koji nam kao primarni izvor informacija daje prikaz prapovijesnih nastambi (od zakloništa, šatora, zemunice i kolibe do sojenice i zidane kuće kružnog ili pravokutnog tlocrta) sa lokaliteta *Puškar* u Ukrajini, *Lepenskog Vira*, *Tell Arpašia* u Mezopotamiji, *Chirokitija* na Cipru, *Gradaca na Vučedolu*, te daljnjim razvojem stambenih kompleksa u protourbanim kultu-

rama Prednje Azije i Egipta (neolitik i eneolitik), sa lokaliteta *Hassuna*, *Tell Arpašia*, *Hacilar*.

Zanimljiv je i prikaz razvoja prapovijesnih naselja u Prednjoj Aziji i Evropi (*Jerihon* u Palestini, *Dimini*, u Tesaliji, *Tepe Gawra* na gornjem Tigrisu, *Catal Höyük* u središnjoj Anatoliji, *Hafaga* na gornjem toku Eufrata, *Terramara Castellazo di Fontannellato* kraj Parme, *Lan Gouh Merland* (*Morbihan*, Francuska), i dr.).

Posebno su izdvojena prapovijesna grobišta (megalitska grobišta *El Garcel*, *Tres Cabezros*, *El Ecebuchal* na krajnjem jugu Pirenejskog poluotoka; tzv. pasažne grobnice u *New Grangeu* u Irskoj, iz doline rijeke Boyne; megalitska grobnica u *West Kennet*, Wiltshire u Engleskoj; grobnica *Montagnola* u Quinto Fiorentino kraj Firence; nekropola *Cerveteri* u Umbriji, Italija) iz razdoblja neolitika, 6–5. st. pr. n. e. (grobnica *Montagnola*), 4–2. st. pr. n. e. (nekropola *Cerveteri*), te prapovijesna svetišta (*Stonehenge* kraj Salisburyja u Engleskoj; sklop megalitskih hramova *Hal Tarxien* na Malti i dr.) iz razdoblja od kasnog neolitika do ranog brončanog doba. Posebno je zanimljiva nekropola *Cerveteri*, po velikom broju grobnih nalaza, čime nam dopunjava naše oskudno poznavanje etruskog urbanizma, arhitekture, te kulture stanovanja.

Od prapovijesnih naselja na području Jugoslavije autor nam daje prikaz *Lepenskog Vira* na Đerdapu, *Vučedola* kraj Vukovara, gradine *Samorbor* u Crnoj Gori, grada *Medun* kraj Titograda, te arheološki kompleks *Pod* kod Bugojna. Nadalje daje i prikaz prapovijesnih i protopovijesnih gradina u Istri, Lici, Bosni i Hercegovini.

Čini nam se posve opravdana, autorova opaska na str. 21 »nažalost, sintetski prikaz prapovijesnih kultura nastambi i naselja na našem području ne postoji, pa je izostao čak i u velikom reprezentativnom djelu *Praistorija jugoslovenskih zemalja I–IV* (Sarajevo, 1985–87)«. Ove nam riječi, izgleda samo potvrđuju, kakav je i koliki interes za tu itekako važnu problematiku.

U poglavlju »Antika — Prednja Azija, Egipat, Bliski Istok«, autor nam daje pregled razvoja grada-država, te početak procesa njihovih integracija. Nadalje nam autor daje kronološki slijed kultura Međuriječja, Egipta, te Bliskog istoka. Iako su prostrane i plodne doline Eufrata i Tigrisa, te Nila od prapovijesnih vremena bile pozornice najvažnijih političkih i civilizacijskih, te kulturnih događanja, tolike snage i takvih razmjera da su odredile povijesne tokove svih susjednih naroda i zemalja, no ipak samostojnost i otpornost kultura Palestine, Fenikije i Sirije zadržavaju, a njihovo nam bogatstvo i značenje otkrivaju tek najnovija arheološka istraživanja. Te kulture nisu samo značajne po svojim osobitostima, već zbog svoje uloge posrednika, prijenosnika i rasadnika najranijih kulturnih i civilizacijskih poticaja na čitavom području Mediterana (Palestina i Fenikija na srednjem i zapadnom dijelu, a Sirija i Anatolija na grčko-egejskom i balkanskom prostoru). Glavna kultura i gradska središta Egipta i jugozapadne Azije u vremenu od IV do I tisućljeća stare ere, sa

svojim palačama, hramovima, vilama — *Ur, Babilon, Borsipa, Ašur, Tell Halaf, Dur Šarukin, Zernaki, Sakara, El Kaba, Gizeh, Karnak, Hafaga, Warka, Hatuša, Čoga Zambil, Mari, Perzepolis, Tebe, Deir el Bahari, Kahun, Tell el Armarna, Deir el Medinah, Megiddo, Samarija, Nora, Mulali Tepe, Zindjerli, Alisar, Bejčesultan, Troja*, pravi su izazov za praćenje razvoja kulture stanovanja. Mnogstvo sačuvanih crteža koji prikazuju život Egipćana, a urezani su u kamen piramida, hramova i grobova, mnogo više govore od ostalih zapisa kao i nalaza duhovne i materijalne kulture. Ti mnogobrojni crteži govore da je to bio narod rata, graditelja, sitnih zanatlija i pisara, koji je živio anonimno u dubokoj sjeni piramida i hramova.

U poglavlju »Antika — Grčka« autor nam daje pregled razvoja egejske (grčko kopno, Mala Azija, Kreta, Kikladi), te heladske kulture (postegejska Grčka). Tijekom trećeg i drugog tisućljeća pr. n. e. na obalama Male Azije, grčkom kopnu, te mnogobrojnim otocima, koje oplakuje Egejsko more razvila se bogata i raznolika kultura koja je na razmeđu dvaju kontinenata udarila snažan pečat, odnosno temelje kasnijoj klasičnoj grčkoj, a preko nje i općoj evropskoj civilizaciji. Vrlo je važno, za heladsku i egejsku kulturu u cjelini, a njezinu urbanistiku posebno, da je sama geografija odredila neke od njezinih bitnih karakteristika. Danas nijemi svjedoci prošlosti — naselja i gradovi, tvrđave (*Dimini* u Tesaliji, *Poliochni* na otoku Lemnosu, *Malti Dorion* na Peloponezu, *Lerna* u Argolidi, *Gla* u Beociji, *Filakopi* na otoku Melosu, *Gurnia, Malia, Palaikastro* na Kreti, palače u *Festosu, Malii, Knososu, Mikena* u Argolidi, *Tirint* i *Pylos* na Peloponezu, *Zagora* na otoku Androsu, *Lato* na Kreti, *Tera* na istoimenom otoku, *Alazeitin Kalesi* u Anatoliji, svetište *Delfi* (eukozmija grčkog graditeljstva), grčke kolonije na Mediteranu *Selinunt, Sirakuza, Akragas, Heraclea Minoa* na Siciliji, *Metapont, Posidonia, Neapolis* u Italiji, *Herzones* na Krimu, naša *Issa, Atena* u Grčkoj, *Milet, Priena* u Maloj Aziji, *Olint* na Halkidiku, *Herakleja* na Latmosu, *Knidos* u Maloj Aziji — gradovi klasične epohe, helenistički gradovi *Seleukija* na Tigrisu, *Antiohija* na Orontu, *Solun, Laodiceja* u Siriji, *Dura Europos* na obali Tigrisa, *Apameja* u Siriji, *Gerasa* u Jordaniji, *Damask* u Siriji, *Jeruzalem* u Palestini, *Pergamon, Aleksandrija* u Egiptu, *Delos*) predstavljaju temelje za proučavanje razvitka gradova (spontani grad s nepravilnim planom i planirani grad s pravilnim planom prema podjeli Lavedana). Posebno je istaknuta Atena kojoj u svim domenama ljudskog stvaralaštva pripada neosporni primat. U 40-tak godina dominacije u njoj su se našli mnogi izuzetni ljudi: genijalni državnici, vojskovođe, znanstvenici, te umjetnici. U jednom sretnom trenutku ljudske povijesti, kako kaže L. Mumford, »sastali su se putovi bogova, putovi prirode i putovi ljudi« (str. 105).

U poglavlju »Antika — Rim« autor nam donosi razvoj rimske antike, od njezina početka, kada se urbana kultura i gradogradnja neposredno nadovezuje na urbanističko nasljeđe Etruščana, preko ekspanzije helenizma, pa do njezina sutona.

Nesumnjivo je da su Etruščani kao vrsni graditelji imali vrlo razvijenu praksu i teoriju osnivanja grada, možda bolje rečeno, jednu kompleksnu urbanističku doktrinu koju su Rimljani neposredno preuzeli i dalje razvijali. Urbana geografija rimske epohe najuže je povezana s povijesnim razvojem i prostornom ekspanzijom Imperija, te postepenom romanizacijom čitavog tada poznatog kulturnog svijeta (str. 185). Širenjem ka istoku, Carstvo zahvaća područje Grčke, Prednje Azije i sjeverne Afrike, gdje je helenizam ostavio jako razvijene i bogate gradove, koje će Rim prihvatiti i nastaviti njihove urbanističke tradicije, ograničavajući se na minimalne intervencije, bolje rečeno interpolacije monumentalnih objekata i urbanog dekora koji simbolizira novu vlast u starom tkivu grada. I novi gradovi koje podiže Rim, imaju sve značajke helenističke urbane i arhitektonske kulture i bitno odudaraju od rimskog grada tipa *castra*, što ga nalazimo na područjima sjeverne i zapadne Evrope. To je razdoblje kada helenizam posredstvom Rima osvaja čitav zapadni dio kulturnog svijeta, a Evropa će od tog vremena, pa nadalje postati ne samo korisnik nego i najgorljiviji sljedbenik ideala helenske kulturne baštine. Tada nastaju bitne promjene u gradovima rimskog zapada, pa i u njegovoj prijestolnici — Rimu. Strogi sustav rimskog grada obogaćuje se novim oblicima i sadržajima, kao što i društveni život postaje sve raskošniji, raznovrsniji i sve slobodniji (str. 190). Primjer Rima, ali i drugih gradova, koji od 1. st. n. e. počinje izgrađivati ogromne komplekse carskih palača (Hadrijanova palača, palača Flavijevaca), imperijalne forume, mnogobrojne terme, palestre, slavoluke i slične monumentalne objekte posebice je ilustrativan za tu fazu općeg društveno-ekonomskog i kulturnog razvoja rimske antike. Radikalni zahvati u organizaciji državne vlasti, što ih je započeo Dioklecijan, nisu mogli zaustaviti opće tokove društveno-ekonomske i političke razgradnje Carstva. Godine 529. kada bizantski car Justinijan u ime kršćanstva ukida posljednju klasičnu akademiju u Ateni, protjeravši njezine protagoniste kao nosioce poganske filozofije, zadaje smrtni udarac antičkoj kulturnoj misli (str. 203). Iste godine rimski patricij sv. Benedikt osniva samostan *Monte Cassino* u rimskoj Campagni, te sa svojom sestrom Skolastikom osniva red benediktinaca. Od toga će doba crkva i crkveni redovi biti glavni baštini i čuvari antičkih kulturnih tradicija.

Rimski vojni logor (*Ostia, Aosta, Eboracum, Saalburg, Palmira*), gradovi tipa kasta (*Bologna, Pavia, Piacenza, Firenza, Timgad* u Alžiru, *Serdica* glavni grad provincije Dacije, *Venta Silurum* u Britaniji), pravilan grad — *urbs quadrata* (*Trier, Orange, Arles, Augusta Raurica, Frejus* i dr.), gradovi posthelenističke faze (*Palmira, Leptis Magna* i dr.) pokazuju sve faze razvoja rimske urbanistike.

U Solinu (*Salona*), Puli (*Pola*), Poreču (*Parentinum*), Zadru (*Iader*), Ninu (*Aenona*), Dioklecijanovoj palači u Splitu, Ljubljani (*Emona*), Dokleji (*Doclea*), Stobima (*Stobi*), Gamzigradu (*Felix Romaniana*), Mogorjelu, Caričinom Gradu (*Iustiniana Prima*?) nailazimo na izuzetno bogatstvo rim-

skih arhitektonskih relikata. Vidljivo je da je rimska antika, na području današnje Jugoslavije djelovala punom silinom svoje civilizatorske i političke misije, ostavivši značajne tragove visoke urbane kulture. Primjer Dioklecijanove palače u Splitu, jedinstven je u povijesti urbanizma. Palača postaje u nemirnim vremenima ranog srednjeg vijeka refugij, a tijekom 7. st. nakon pada i razaranja Salone transformira se i postepeno pretvara u cijeli jedan grad koji poprma sve značajke visokog srednjovjekovnog urbanizma.

Svjesni velike vrijednosti i truda uloženog u ovo djelo, tema ove knjige naizgled nepromjenjivi-

va, ipak nije završena. Gotovo svakodnevno cijeli se svijet obogaćuje novim otkrićima svojih davnih kultura, uključujući ih u svoju sadašnjost. No, žalost kod nas isti procesi teku suprotnim smjerom; prisjetimo se Salone, oštećenja Isse, gradnje aerodroma na grčkoj agrarnoj koloniji na Hvaru, Siscije i drugih. Na kraju bismo citirali autora, s porukom svim onima koji odlučuju u naše ime: »U sredini koja je na planu kulturnog identiteta svakim danom sve veći gubitnik, aktualnost ove i ovakvih knjiga sve je veća. — Prije nego što bude prekasno. Jer prošlost koja je prestala, koja se nije pretočila u budućnost, ili nije bar ušla u pisanu memoriju, nije zaista ni postojala.«

Tajana Sekelj

HUW M. A. EVANS, *The Early Mediaeval Archaeology of Croatia A. D. 600 — 900*, BAR International Series 539, Oxford 1989. god., 378 strana.

Krajem 1989. godine pojavila se u izdanju **BAR Oxford** knjiga H. M. A. Evansa s područja ranosrednjovjekovne materijalne i duhovne kulture. Tekst ovog volumena, prezentiran u rujnu 1988. god. na Newcastle University, različit samo u dodavanju nekih dijelova u generalnoj diskusiji, nastavak je četrdesetogodišnjeg rada R. G. Collingwood-a opisanog u znanstvenom priručniku *The Idea of History*, Oxford 1961. god. Autor ove studije objašnjava, prije svega, tok svojih istraživanja sprovedenih od 1984. do 1988. godine u Republici Hrvatskoj te motive koji su utjecali na njegovu odluku da svoj magistarski rad posveti proučavanju ranosrednjovjekovne arheologije navedenog područja.

U tom kontekstu zahvaljuje se mentoru **Kevin-u Green-u**; **John-u Chapman-u** koji ga je prvi upozorio na hrvatsku arheologiju te nabraja suradnike: **Tonči Burić**, **Radomir Jurić**, **Timotej Knific**, **Andrej Pleterski**, **Željko Demo**, **Attila Kiss**. Kako je svoj tekst obradio kompjuterski, zahvaljuje se i stručnjacima u Velikoj Britaniji na sugestijama za upotrebu text procesora i ostalih programskih paketa te MDS(X) i SPSS(X) statističkih metoda. Knjiga se sastoji od devet poglavlja od kojih svako ima nekoliko cjelina. Da bi smo dobili uvid u sadržaj knjige navodimo poglavlja po redu.

U **Uvodu** (1—29) autor daje pregled tematike svoje knjige, s kratkim povijesnim osvrtom od pretpovijesti do srednjeg vijeka, u kojoj proučava materijalnu i duhovnu kulturu na području koje čine tri regije: Dalmacija, Istra i Panonija između 600-te i 900-te godine. Definira rani srednji vijek kao period velikih izmjena u političkom i vojnom organiziranju te u etničkim grupacijama sve do perioda formiranja modernih država s nacional-

nim identitetom. Rani srednji vijek stavlja u vremenski okvir između 600-te godine, kada počinju provale Avara i Slavena u Bizantsko carstvo, i 900-te kada je došlo do formiranja prvih pravih hrvatskih mjesta. Unutar toga autor geografski definira regije (Dalmacija, Istra i Panonija), daje njihove geofizičke karakteristike (nadmorska visina, kvaliteta tla, klima, temperatura), te pokušava utjecaj geografskih komponenti povezati s čovjekovim aktivnostima onog vremena (poljoprivreda, naseljenost, komunikacije i kontakti između regija).

Nakon Uvoda slijede u poglavlju **On theory** (30—54) razmatranja što arheologija jest i na koji način pokušava rasvijetliti materijalnu i duhovnu kulturu nekog naroda. Kao osnovu nudi pretpostavku da je arheologija znanost koja upotrebljava znanstvene hipotetičko — deduktivne metode. Nadalje nudi ideju da se arheologija služi statističkim metodama, a kompletna informacija o materijalnom i duhovnom životu, u slučaju Hrvata, dobiva se kombinacijom gore navedenih metoda, pisanih povijesnih izvora i arheološkog materijala. Cilj mu je povezivanje svih ovih elemenata, kao i R. G. Collingwood-u koji ne isključuje i tzv. pseudo historijske forme, kao npr. geologiju, za proučavanje socijalne strukture, ekonomije, ideologije ili političke organizacije i moći nekog naroda.

Tako postavivši problem autor je u poglavlju **Documentary material** (55—85) naveo izvore za hrvatsku povijest grupirajući ih u nekoliko skupina. Prvo nabraja bizantske, zatim zapadne i na kraju hrvatske izvore (kronike). Posebno ističe Procopius-ov opis i problem djela *De administrando imperio* opisujući poglavlja 29, 30 i 31 analizirajući njihove interpretacije kroz literaturu, te na njihovim usporednim primjerima predočava grčku historijsku tradiciju (Procopius) nasuprot bizantskoj tradiciji (Constantin Porfirogenet), u osnovi vrlo različite. Zaključuje da sami povijesni, pisani izvori ne bi bili dovoljni za definiranje materijalne i duhovne kulture nekog naroda.

Iz tog razloga je u poglavlju **Archaeological material** (86—158) dat pregled odabranog arheološkog materijala po tipovima, pomoću kojeg je autor pokušao locirati najveću koncentraciju po-